

ANDRZEJ BUKO

OŚRODKI CENTRALNE A PROBLEM NAJSTARSZEGO PATRYMONIUM DYNASTII PIASTÓW

Umowa społeczna i przemoc – to dwa wątki narracji wszechobecne w tradycjach legend dynastycznych. W kronice Galla znajdujemy zapis, iż Siemowit, syn Piasta, objąwszy przy powszechnej aprobacie społecznej i zapewne z woli Bożej rządu w Gnieźnie (umowa społeczna), zdetronizował złego Popiela i jego potomstwo; zostali oni usunięci z królestwa (przemoc) (Gall Anonim I, 3). W przekazie Mistrza Wincentego zmieniają się okoliczności i miejsca zdarzeń, lecz istota problemu pozostaje taka sama: złego Popiela zjadają myszy, a nowa dynastia przy powszechnej aprobacie święci triumfy. Zatem i w tym przypadku ugoda społeczna i przemoc stanowią fundament piastowskich *origines* (por. J. Banaszkiwicz 1988, s. 275nn.).

Zdecydowanie trudniej jest przenieść dane zapisów legendarnych, zwłaszcza dotyczących miejsc narodzin nowej dynastii, na grunt archeologii. Ale i tutaj zniszczonym ośrodkiem grodowym doby przedpaństwowej usytuowanym na zachód od Poznania przeciwstawić można odmienny jakościowo obraz wielu takich ośrodków położonych pomiędzy ziemią gnieźnieńską i dorzeczem Proсны, rozwijających się nieprzerwanie od okresu przedpaństwowego i nowo powstałych w okresie I monarchii. Wychodząc z tych przesłanek, zwróciłem swego czasu uwagę, że dogodnym miejscem dla zaistnienia domeny piastowskiej wydają się terytoria południowo-wschodniej Wielkopolski. Tutaj bowiem, jak nigdzie w Wielkopolsce, brak jest zniszczeń (świadczeń przemocy) z czasów przełomu państwowego. Co więcej, po powstaniu państwa mają tu miejsce liczne inwestycje (A. Buko 1999).

Hipoteza ta nie była przedmiotem pogłębionych dyskusji, choć jej konsekwencje uznać można za znaczące. Pierwszym tego symptomem była rezygnacja badaczy z dalszego promowania Gniezna jako miejsca narodzin dynastii i zaproponowanie zamiast niego Giecza – konkurenta „koncepcji kaliskiej” (por. Z. Kurnatowska 2003, s. 39). Niekiedy podkreśla się co prawda szczególne znaczenie ziemi kaliskiej w procesie tworzenia państwa, ale przyczyny tego stanu rzeczy wyjaśniane są na różny sposób. Zofia Kurnatowska (2000, s. 17nn.) dopatrywała się we wspomnianych inwestycjach grodowych przesłanek wskazujących na proces umacniania południowej rubieży państwa od strony pozostającego pod władaniem czeskim Śląska, a zarazem tworzenia podstaw militarnych pod planowaną ekspansję celem opanowania tego regionu. Z kolei Michał Brzostowicz fakt znaczących inwestycji

grodowych w tym regionie skłonny jest tłumaczyć próbą poszerzania przez Piastów pierwotnego jądra ich domeny na ziemię kaliską i górnoobrzańską (M. Brzostowicz 2009, s. 24nn.; tam dyskusja i dalsza literatura).

Wśród argumentów podnoszonych w literaturze przedmiotu, na niekorzyść „hipotezy kaliskiej” świadczyć ma fakt, iż w przeciwieństwie do Giecza Kalisz nie jest wymieniany w kronice Galla wśród najstarszych ośrodków I monarchii piastowskiej (M. Kara 2009, s. 319). Nietrudno jednak dostrzec, że w grupie nie wymienionych imiennie znalazło się również wiele innych kluczowych ośrodków państwa gnieźnieńskiego z czasów Mieszka i Chrobrego, z Ostrowem Lednickim na czele. Ponadto sens odczytu odpowiedniego fragmentu z kroniki Galla może być nieco inny, ponieważ wymienione ośrodki mają przede wszystkim odniesienia kontekstualne. Wzmianka dotyczy bowiem miejsc koncentracji wojsk. Tym samym ośrodki opisywane przez kronikarza stanowią głównie ilustrację, czy też egzemplifikację (?) potencjału militarnego księcia. Ile jeszcze takich miejsc było na obszarze całego kraju – trudno rozstrzygnąć, choć Gall Anonim wyraźnie daje do zrozumienia, że takich przykładów „z innych miast i grodów” („*de aliis vero civitatibus et castellis*”) byłyby nieskończenie wiele (Gall Anonim I, 8). Ze wspomnianej wzmianki wynika jeszcze jeden wniosek, a mianowicie, że oprócz ośrodków o charakterze wczesnomiejskim, w tym stołecznych – jak wymienione imiennie Poznań i Gniezno, miejscami koncentracji wojsk były również grody. O tym, że Gall używał przy tym skrótów myślowych, świadczą podawane przez niego liczby wojowników (300 pancernych i 2000 tarczowników), jakich przypisał do grodu gieckiego. Są to dane zbyt duże, aby bezkrytycznie przyjąć możliwość pomieszczenia tak wielkiej masy ludzi w obrębie grodu, którego część północna wyjęta była spod użytkowania poprzez posadowienie tam monumentalnej bazyliki, a południowa przez budowane w tym miejscu *palatium*. Można się zatem domyślać, że kronikarzowi chodziło raczej o całe terytorium ziemi gieckiej. Ale i wówczas można mieć poważne wątpliwości co do wiarygodności podanych liczb¹. W podobnych kategoriach należałoby traktować umieszczenie przez Galla początków Gniezna w perspektywie co najmniej 2 poł. IX w., podczas gdy badania archeologiczne wykazały dowodnie, że początków ośrodka grodowego nie da się przesunąć przed 940 r.

Zofia Kurnatowska zauważa, że przeciw „hipotezie kaliskiej” przemawia fakt, że w przeciwieństwie do Giecza brak jest przesłanek wskazujących na późniejsze zainteresowanie Kaliszem dynastii piastowskiej (por. Z. Kurnatowska 2000, s. 29, przyp. 2). Również z tą opinią trudno się zgodzić z dwóch względów. Po pierwsze – to nie Kalisz, lecz Giecz traci na znaczeniu (nie został bowiem odbudowany) po najeździe Brzetysława. Po drugie – w okresie rozbitcia dzielnicowego w Wielkopolsce naczelne jej ośrodki tworzyły nadal Gniezno, Poznań i ... Kalisz. Zdaniem Gerarda Labudy (2000, s. 58, 60) były one nie tylko grodami naczelnymi, ale i rezydencjami Władysława Odonica, Przemysła I i Przemysła II.

¹ Warto odnotować w tym miejscu, że dane ilościowe podane przez Galla odpowiadają wielkościom zaludnienia miast II kategorii (spośród czterech wyróżnionych) późnośredniowiecznej Polski (por. M. Bogucka, H. Samsonowicz 1986, s. 120nn.).

Powodem powrotu przeze mnie do tematu najstarszego *patrymonium* dynastii Piastów stały się ostatnie publikacje podsumowujące wyniki badań nad okolicznościami narodzin państwa piastowskiego w Wielkopolsce. Mam na myśli zwłaszcza obszerną monografię M. Kara (2009). W tej interesującej, pełnej nowych faktów i wielu trafnych spostrzeżeń dysertacji dostrzegam kilka wątków zachęcających do ponownego podjęcia dyskusji w interesujących nas kwestiach. Stosunkowo niedawno ukazał się też obszerny artykuł będący podsumowaniem dotychczasowych doświadczeń na tym polu badaczy środowiska poznańskiego (por. Z. Kurnatowska, M. Kara 2010).

GDZIE I KIEDY PIASTOWIE ORGANIZOWALI NAJSTARSZE PATRYMONIUM?

Z badań M. Kara (2009, s. 318) wynika, że najstarsze *patrymonium* Piastów, odnoszące się do 1 poł. X w., wyznacza sieć kilkunastu grodów zlokalizowanych na Wysoczyźnie Gnieźnieńskiej. W myśl tej koncepcji, uformowano je na starszym substracie plemiennym, choć jednocześnie zakłada się likwidację (jakimi środkami i jak ją przeprowadzono?) dawniejszej struktury terytorialnej. Jedynie gród w Gieczu jest w tej sekwencji starszy, ponieważ wybudowany został około roku 865. Taka chronologia, położenie w południowej części ziemi gnieźnieńskiej i fakt, że wymieniony jest w kronice Galla w grupie najważniejszych grodów I monarchii, traktowane są jako argument, że najstarszej domeny piastowskiej poszukiwać należy na ziemi gieckiej (M. Kara 2009, s. 319; Z. Kurnatowska, M. Kara 2010, s. 42). W konsekwencji za osnowę wczesnopaństwowej struktury grodowej w Wielkopolsce państwa pierwszych Piastów przyjmuje się trójkąt warowni w Gieczu, Gnieźnie i Poznaniu, wzbogacony z czasem o kolejne inwestycje. Za sprzyjającą okoliczność uznano: „... dokonane metodami pokojowymi, zapewne w drodze umowy społecznej, przejście przez ród piastowski realnej kontroli nad głównymi miejscami władzy i kultu segmentarnych społeczności agrarnych, które wspólnie zamieszkiwały terytorium Wysoczyzny Gnieźnieńskiej oraz jej peryferie...” (M. Kara 2009, s. 286). Jednocześnie stwierdza się, że: „Analiza źródeł archeologicznych sugeruje bowiem bezkonfliktowy przebieg procesu państwowego na ziemi gnieźnieńskiej” (M. Kara 2009, s. 288).

Warto odnotować kilka niedostatków tej koncepcji. U jej podstaw leży założenie, że zmianom zachodzącym na ziemi gnieźnieńskiej w 1 poł. X w. towarzyszył powszechny konsensus i ugoda społeczna. Tymczasem, analizując rozmieszczenie tych ośrodków (ryc. 1), rodzą się wątpliwości, czy na jej wsparcie przedstawiono wystarczające argumenty. Nietrudno dostrzec, że w obrębie tak nakreślonej najstarszej domeny Piastów znalazły się grody o różnej chronologii, uwarunkowaniach odnoszących się do okoliczności ich powstania, funkcji i czasu trwania. Gdy istniał Giecz, przez co najmniej dwie generacje nie było Gniezna ani Poznania. Badania wykazały też, że przynajmniej kilka spośród znajdujących się tu starszych ośrodków powstało i zakończyło swój byt (dlaczego?) w okresie tworzenia państwa Mieszka.

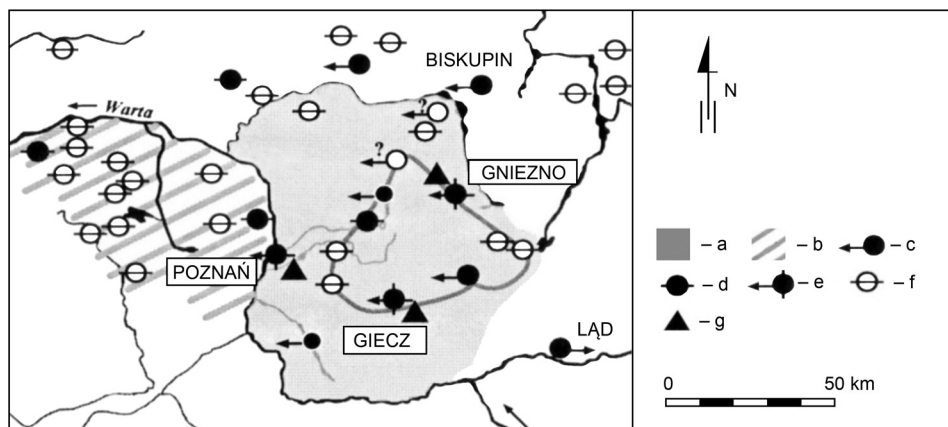
Nie można zapominać, że nowo powstałe w X w. grody piastowskie, w tym Poznań i Gniezno, trzeba było kimś zasiedlić. Powstaje pytanie: kim byli i skąd się wzięli ich mieszkańcy?

Zastanawiając się nad tymi i innymi dylematami, trudno oprzeć się wrażeniu, że tworzeniu nowego ładu na ziemi gnieźnieńskiej, w przeciwieństwie do ziemi kaliskiej, towarzyszyła nie tyle ugoda społeczna, co raczej głęboka i drastyczna zmiana w obrębie tamtejszych tradycyjnych struktur terytorialnych. Działania, których konsekwencją było opuszczenie części dawnych grodów i budowa w innych miejscach nowych, pociągały za sobą nieuchronne przesiedlenia ludności. Jeżeli przyjmiemy w ślad za Z. Kurnatowską (2003, s. 42), że ludność ze zniszczonych grodów plemiennych w zachodniej i południowej Wielkopolsce była przymusowo przesiedlana z tych obszarów do centrum, to nie sposób uniknąć pytania o relacje przesiedleńców do rdzennych mieszkańców ziemi gnieźnieńskiej. Czy fakt licznego pojawienia się wśród nich – a może żyjących obok, w nowo tworzonych enklawach – obcych zyskał powszechną akceptację? A może było wręcz przeciwnie, owe zmiany demograficzne stały się zarzewiem nieznanym wcześniej na tej ziemi konfliktów? Czy dla owych anonimowych grup przesiedleńców była to wyprawa „do upragnionego raję”, a może przeciwnie – akt przemocy dokonany na nich i na ich bliskich?

Symptomatyczny w tym kontekście jest przykład losów wybudowanego przez Piastów Grzybowo. Gród, wzniesiony w latach dwudziestych X w. i zaliczany do najważniejszych ośrodków państwa gnieźnieńskiego, powstał i rozwijał się (nie wiadomo dlaczego) na terenie wcześniej niezasiedlonym. Była to, jak zauważa Michał Brzostowicz, nieudana próba zarówno kreowania przez Piastów nowego ośrodka, jak i tradycji nowej dynastii. Już bowiem w I poł. XI w. ten, jeden spośród największych grodów wczesnopiastowskich, przestaje istnieć. Dopiero po jego zniszczeniu pojawia się na tych terenach ciągle osadnictwo (M. Brzostowicz 2009, s. 30nn; tam dalsza literatura). Zastanawiające jest także, że położony tuż obok Ostrowa Lednickiego gród w Moraczewie powstały, jak się przypuszcza, na początku X w., w niewyjaśnionych okolicznościach został już w połowie X w. zniszczony wraz z przyległą doń otwartą osadą podgrodową (!) (por. M. Kara 2009, s. 255). Jeśli wybudowany został przez Piastów, to kto go zniszczył i dlaczego?

Przykłady te są w moim przekonaniu wyrazistym potwierdzeniem tezy, że Piastom na ziemi gnieźnieńskiej przyszło zmagać się, i chyba nie zawsze skutecznie, z problemami kreowania nowych form i stref osadnictwa. Mogło to oznaczać jedno: zachwianie utrwalonego porządku i ładu społecznego. Materialnym odwzorowaniem tych procesów jest grupa grodów ziemi gnieźnieńskiej, trwających od IX w. (np. Giecz), takich, które w ciągu X lub około połowy XI w. zakończyły swoje istnienie (np. wspomniane Grzybowo czy Moraczewo), jak i wyłaniających się z niebytu w okresie formowania się państwa pierwszych Piastów (Poznań, Ostrow Lednicki czy Gniezno). Zastanawia przy tym fakt, że Poznań umiejscowiony został na wschodnim skraju obszaru, który został niemal doszczętnie spacyfikowany (?) w czasie tworzenia najstarszego państwa (por. ryc. 1).

Archeologia nie dysponuje narzędziami pozwalającymi precyzyjnie śledzić relacje międzyetniczne na terytorium rodzącego się państwa w myśl definicji i pojęć

Ryc. 1. Grody najstarszej domeny Piastów

a – zasięg najstarszej domeny piastowskiej; b – tzw. segment poznański przyłączony do domeny na początku X w.; c – grody funkcjonujące po 950 r.; d – grody wybudowane przez Piastów, zlikwidowane najpóźniej na początku 2 poł. X w.; e – grody funkcjonujące po roku 950 wybudowane w starszych fazach wczesnego średniowiecza; f – grody przedpiastowskie zlikwidowane najpóźniej na początku 2 poł. X w.; g – domniemane góry sakralne.

Pozostałe symbole zob. Z. Kurnatowska i M. Kara 2010, ryc. 10.

Wg Z. Kurnatowskiej i M. Kara 2010, wycinek ryc. 10, opracował komputerowo M. Trzeciński

Fig. 1. Strongholds in the oldest Piast domain

a – extent of the oldest Piast domain; b – so-called Poznań segment incorporated into the domain at the beginning of the 10th c.; c – strongholds existing after 950; d – strongholds built by the Piast, eliminated in the beginning of the second half of the 10th c. at the latest; e – strongholds existing after 950, built in the older phases of the Early Middle Ages; f – pre-Piast strongholds eliminated at the beginning of the second half of the 10th c. at the latest; g – presumed sacred hills. For other symbols see Z. Kurnatowska and M. Kara 2010, Fig. 10.

After Z. Kurnatowska and M. Kara 2010, section of Fig. 10, computer prepared by M. Trzeciński

stosowanych we współczesnej antropologii (por. S. Jones 1997). Możemy co najwyżej domniemywać, że organizacja typu wodzowskiego, jaką stworzyli poprzednicy Mieszka I, już w trakcie podboju sąsiednich terytoriów zmuszona była wzmacniać i modyfikować mechanizmy wewnętrznej kontroli, a zarazem intensyfikować procesy centralizacji władzy, co doprowadziło do wyłonienia się na mapie Europy państwa Mieszka. Podobne mechanizmy, dyskutowane w literaturze przedmiotu (por. A. Posern-Zieliński, M. Kairski 2004, s. 332; P. Urbańczyk 2000, s. 58nn), pozwalały trzymać w ryzach podbijane terytoria i ich mieszkańców. Nie ulega też wątpliwości, że w tak ukształtowanym „osadniczym tyglu” państwa gnieźnieńskiego podział na „my” (tutejsi) i „oni” (obcy, przesiedleńcy) w fazie tworzenia państwa musiał być aż nadto widoczny. Dlatego nowa władza wraz ze swym militarnym aparatem przymusu zdecydowanie była skutecznie tłumić zarzewia potencjalnych konfliktów, wynikających m.in. z różnego pochodzenia i tradycji kulturowych ludności. Wymagało to w wielu przypadkach wielokrotnych modyfikacji przyjętych strategii, co zdają się wymownie poświadczać cytowane wyżej przykłady nowo budowanych ośrodków, które jeszcze w czasach I monarchii przestały istnieć. W ślad za W. Pohlem (1991, s. 41; tenże 2010) można więc przyjąć, że zapewne – jak to miało miejsce w wielu częściach wczesnośredniowiecznej Europy – również w przypadku

państwa gnieźnieńskiego filiacje etniczne jego mieszkańców przybierać mogły w fazie tworzenia domeny piastowskiej dynamiczny i kontekstualny charakter.

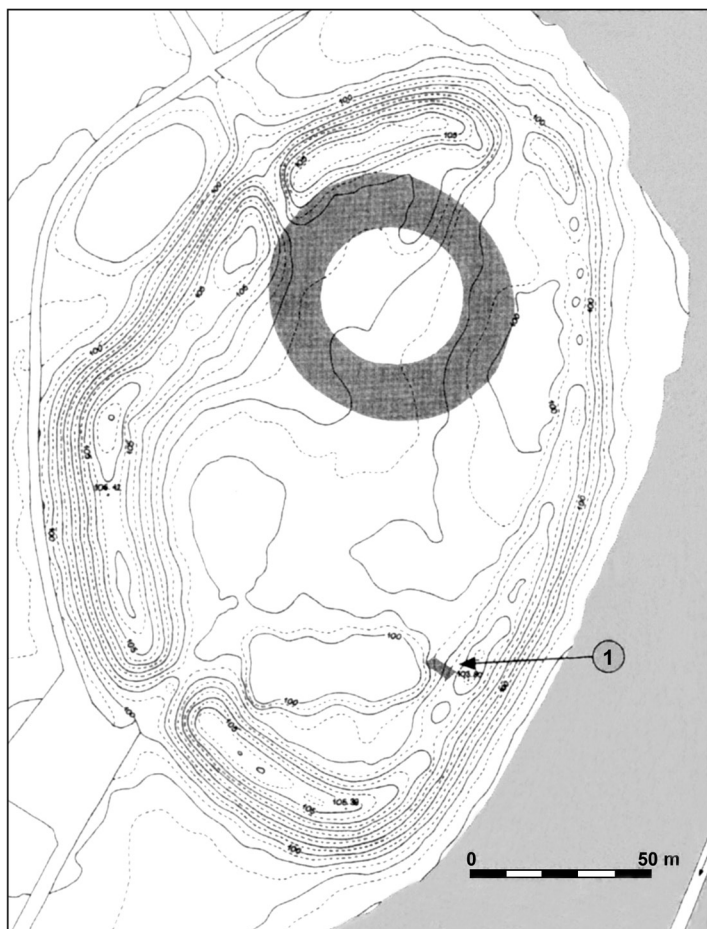
W świetle powyższych uwag uznać należałoby, że wykreślony przez M. Kara trójkąt „poznańsko-giecko-gnieźnieński” jest zarówno w sferze społeczno-politycznej, etnicznej, funkcjonalnej, jak i chronologicznej, obszarem niejednorodnym. Podzielał natomiast opinię, że umiejscowiony w części południowej tego obszaru Giecz zasługuje na uwagę. Jest bowiem jedynym ośrodkiem ziemi gnieźnieńskiej o metryce sięgającej 2 poł. IX w. To stąd, w myśl koncepcji badaczy poznańskich, rozpocząć mieli Piastowie budowę zrębów najstarszego państwa. Powstaje w tym miejscu kolejne pytanie, w jakim stopniu jego potencjał uzasadniał podjęcie takich działań i czym ośrodek ten wyróżniał się w IX w. na tle innych.

GIECZ W IX W.: ELITARNE CENTRUM WŁADZY PRZEDPAŃSTWOWEJ?

Odpowiedź na tak sformułowane pytanie pozostaje niejednoznaczna. Okoliczności zaistnienia grodu, jego rola i znaczenie w organizacji grodowej dziewięciowiecznej Wielkopolski dalekie są bowiem od zadowalających rozstrzygnięć. Pod relikdami obwałowań natrafiono na enigmatyczne pozostałości osady otwartej z IX w. z materiałami ceramicznymi datowanymi na fazę C wczesnego średniowiecza. Natomiast dla najstarszego grodu gieckiego uzyskano serię dendrodat pozwalających odnieść czas jego powstania do początku 2 poł. IX stulecia (T. Krysztofiak 2007, s. 21). Jest to jedyny rozpoznany dotąd tak wczesny gród doby przedpaństwowej na ziemi gnieźnieńskiej, choć dodać należy, że już na przełomie IX i X w. powstało tu jeszcze kilka innych: w Bruszczewie, Spławiu, Daleszynie czy Moraczewie (M. Brzostowicz 2002; M. Kara, M. Krąpiec 2000).

Nie sposób pominąć pytania, jak wyglądał najstarszy gród giecki. Z dostępnych danych źródłowych wynika, że wybudowano go na planie okręgu o średnicy około 70 m; znajdujący się wewnątrz majdan miał średnicę około 45 m (ryc. 2). Upoważnia to do stwierdzenia, że z tego punktu widzenia nie wyróżniał się od innych okresu przedpaństwowego z terenu Wielkopolski (T. Krysztofiak 2007, s. 22). Niewiele wiadomo też na temat jego cech szczególnych, poza spostrzeżeniem, że w obiektach – jamach natrafiano na resztki spalonego drewna. Jaka jest wymowa tych odkryć, a nade wszystko, czy zjawiska te są efektem pożaru (?), czy też fakt ten znajduje inne uzasadnienie – nie udało się rozstrzygnąć. W obrębie majdanu nie natrafiono na obiekty, którym można by przypisać określoną funkcję. Jeżeli Giecz miał być miejscem koncentracji władzy, to słabą stroną tej koncepcji jest brak odkryć na terenie ośrodka dziewięciowiecznych znalezisk zaliczanych to sfery tzw. kultury elitarnej. To one stanowią bowiem materialną przesłankę wnioskowania o ponadprzeciętnej roli danego miejsca. Co więcej, pochodzące z Giecza i okolic znaleziska monet mają metrykę sięgającą co najwyżej okresu piastowskiego (por. M. Kara 2009, ryc. 52, 89).

W okresie przedpaństwowym gród giecki funkcjonował zapewne w sieci osad otwartych, aczkolwiek wiedza na ten temat jest enigmatyczna. Dotyczy to zarówno

Ryc. 2. Zarys najstarszego grodu w Gieczu na tle systemu fortyfikacji z czasów piastowskich
1 – ślady osadnictwa otwartego.

Wg T. Krysztofiak 2007, ryc. 4

Fig. 2. Outline of the oldest stronghold in Giecz shown against the background of the fortification system from the Piast period

1 – traces of open settlement.

After T. Krysztofiak 2007, Fig. 4

słabo nadal rozpoznanych form osadnictwa wiejskiego wokół Gieczu, jak i kwestii domniemanego miejsca kultowego, które – jak sugerowano – mogło znajdować się na pobliskim wzgórzu Górzno (M. Kara 2009, s. 24). Odpowiedź na pytania jak było ono zorganizowane, czy i w jakim stopniu było związane ze sferą kultury symbolicznej oraz w jakim stopniu pozostawało w bezpośrednim związku z najstarszym grodem – pozostaje w sferze zaledwie domysłów. Oznaczać to może brak wystarczających podstaw źródłowych dla uznania, że Giecz w IX w. był głównym miejscem krystalizowania się i wzrostu ówczesnych elit, a w konsekwencji władzy pierwszych Piastów.

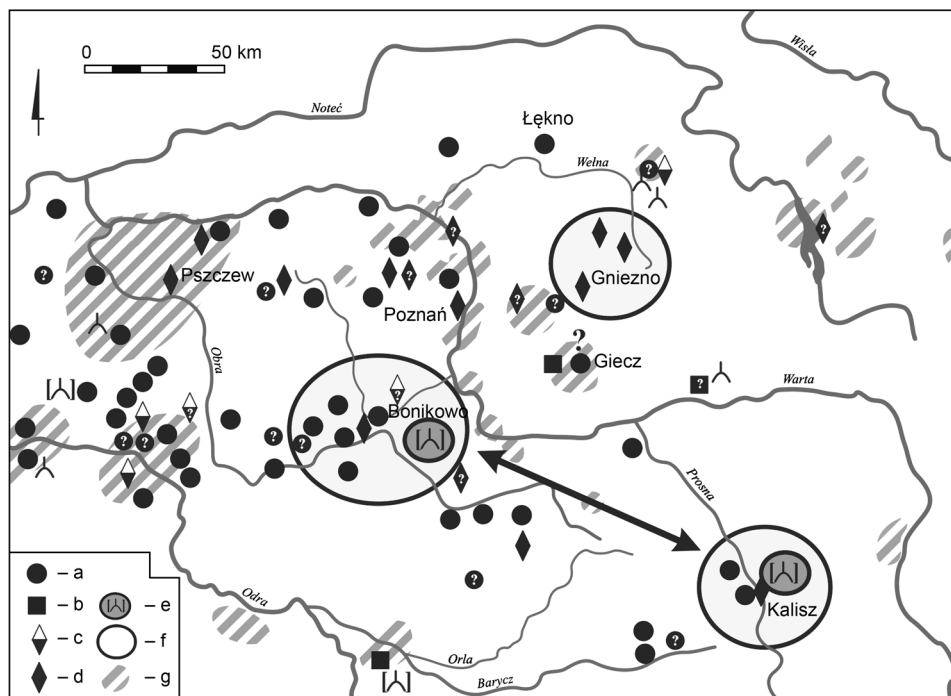
Zdecydowanie bardziej czytelny charakter ośrodek nabiera dopiero od 2 ćwierci X w., kiedy powstaje kolejny gród, dwukrotnie przebudowywany. Powstałe w nim wówczas inwestycje przydają mu monumentalnego charakteru, choć zainicjowana przed końcem X w. (?) budowa rezydencji książęcej z nieznanym względów została zaniechana. Dlaczego podjęto tę decyzję, trudno jednoznacznie rozstrzygnąć². Nie ulega natomiast wątpliwości, że monumentalna świątynia grodowa wybudowana tu u progu XI w., a następnie sukcesywnie przebudowywana, przydawała mu znaczenia (por. T. Krysztofiak 2007, s. 28nn.). Niestety, dalsze dzieje grodu, a zwłaszcza problem jego zagospodarowania i wykorzystania przestrzeni pomiędzy 2 poł. wieku XI a końcem wieku XIII, wymykają się spod obserwacji archeologicznej (por. T. Krysztofiak 2007, s. 39).

MIEJSCA SZCZEGÓLNE W PRZESTRZENI OSADNICZEJ WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ WIELKOPOLSKI

Spośród prezentowanych przez M. Kara (2009) miejsc centralnych Wielkopolski o walorach symbolicznych nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć, które z nich spełniały rzeczywiście przypisywane im funkcje, a co do których określenie takiej ich roli jest przede wszystkim interpretacją archeologa, dysponującego zbiorem niejednoznacznych w wymowie i o różnym znaczeniu przesłanek. Ale w bogatej grupie obiektów wielkopolskich uwagę przyciągają trzy spośród nich. Są to zespoły w Bonikowie, Kaliszu-Zawodziu i Góra Lecha w Gnieźnie (ryc. 3). Pierwsze dwa zostały wzniesione około połowy lub też tuż po połowie IX w. Z IX w. pochodzi też zapewne ośrodek kultowy na Górze Lecha w Gnieźnie. To, co je łączy, a zarazem wyróżnia na tle innych, to fakt, że tutaj, i tylko tutaj, znajdujemy przysługujące im charakterystyczne elementy strukturalne. Chodzi o kamienne konstrukcje kurhanopodobne zidentyfikowane w domniemanych miejscach kultu. Nie jest chyba przypadkiem, że owe zagadkowe struktury zostały nakryte intencjonalnie (akcentowany jest brak śladów ich niszczenia) przez drewniane elementy wału grodu przedpaństwowego (T. Baranowski 1998, s. 46) lub wału otaczającego święte miejsce (M. Kara 2009, s. 110). Podkreślić należy przy tym fakt znajdowania w ich obrębie przedmiotów (m.in. ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza) zaliczanych do grupy znalezisk tzw. kultury elitarniej. O ile są one obecne w Bonikowie i Kaliszu-Zawodziu, o tyle brak ich, co warto odnotować, w przypadku IX-wiecznego grodziska w Gieczu (por. ryc. 3 oraz T. Krysztofiak 2007; M. Kara 2009, ryc. 64).

² Interesująca w tym kontekście wydaje się teza Stanisława Suchodolskiego, który łącząc wyniki badań numizmatycznych z danymi pochodzącymi z analiz źródeł pisanych, skłonny jest przyjąć, że Giecz w czasach Chrobrego mógł być przygotowywany na (główną?) rezydencję dla Mieszka II w okresie jego działań w Wielkopolsce (S. Suchodolski 2009, s. 35 oraz informacja ustna udzielona autorowi w czerwcu 2009 r.). Koncepcja ta tłumaczyłaby zarówno fakt znaczącej koncentracji sił militarnych w tym miejscu, jak i jego wysoce reprezentatywny i elitarny charakter. Po części pozwala też lepiej zrozumieć, dlaczego po kryzysie z końca lat trzydziestych XI w., którego efektem był wzrost znaczenia Krakowa, zamysł rezydencjonalnego kreowania tego ośrodka został zaniechany.

Ryc. 3. Grody okresu przedpaństwowego i domniemane miejsca obrzędowo-kultowe w Wielkopolsce
 a – grodziska ze starszych faz wczesnego średniowiecza; b – osady otwarte ze starszych faz wczesnego średniowiecza; c – domniemane miejsca obrzędowo-kultowe z przełomu starożytności i ze starszych faz okresu wczesnego średniowiecza; d – domniemane miejsca obrzędowo-kultowe ze starszych faz okresu wczesnego średniowiecza; e – znaleziska elitarne zidentyfikowane w obrębie ośrodków grodowych; f – strefy osadnicze, w obrębie których występowały grody z kamiennymi strukturami; g – skupiska osadnicze ze starszych faz wczesnego średniowiecza. Znaki zapytania umieszczone wewnątrz symboli oznaczają niepewną funkcję/chronologię. Pozostałe symbole zob. M. Kara 2009, ryc. 61.

Podkład mapy i oznaczenia symboli wg M. Kara 2009, ryc. 61, opracował komputerowo M. Trzeciecki

Fig. 3. Strongholds from the pre-state period and presumed ritual and cult places in Great Poland (Wielkopolska)

a – fortified sites from the older phases of the Early Middle Ages; b – open settlements from the older phases of the early Middle Ages; c – presumed ritual and cult places from the turn of antiquity and the older phases of the Early Middle Ages; d – presumed ritual and cult places from the older phases of the Early Middle Ages; e – elitist finds identified within the confines of stronghold centers; f – settlement zones where strongholds with stone structures occurred; g – concentrations of settlements from the older phases of the Early Middle Ages. Question marks inside symbols indicate uncertain function/chronology. For other symbols see M. Kara 2009, Fig. 61.

Base map and symbol markings after M. Kara 2009, Fig. 61, computer prepared by M. Trzeciecki

M. Kara, w ślad za L. Słupeckim (2001), łączy tego typu obiekty z fenomenem otwartych sanktuariów typu *hörg* znajdujących szerokie odzworowanie w religii dawnych Skandynawów. Kamienny ołtarz przybierać mógł tam kształt kamiennego kopca, bruku lub głazu (L. Słupecki 2001, s. 292). Dlatego, zdaniem M. Kara (2009, s. 112), konstrukcje te interpretować można jako wielofunkcyjne obiekty kultowe – miejsca centralne lokalnych wspólnot terytorialnych. Nie wdając się w tym miejscu w ocenę, czy rzeczywiście są to materialne odzworowania opisanej idei, ograniczymy

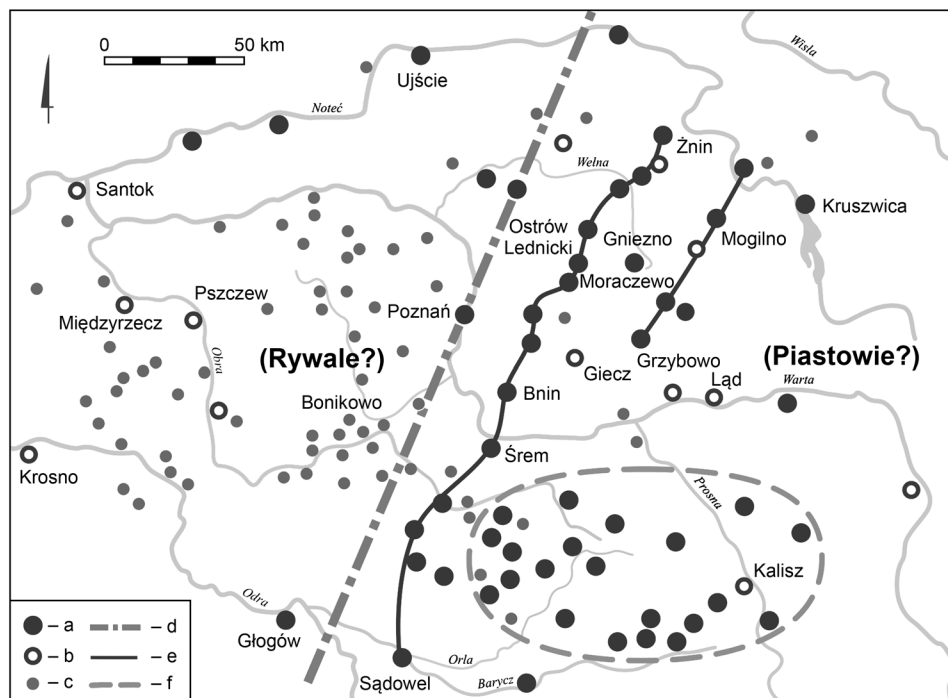
się do stwierdzenia, że kurhanopodobne struktury kamienne Bonikowa, Kalisza i Gniezna są dla tych ośrodków w skali całego regionu zjawiskiem wyróżniającym.

Losy omawianych ośrodków potoczyły się różnie. Bonikowo, mimo znaczącej rangi w okresie plemiennym (por. Z. Hołowińska 1956; Z. Hilczerówna 1967), przestało istnieć po powstaniu państwa polskiego. Inaczej Kalisz-Zawodzie, który w okresie wczesnopanństwowym dostarcza świadectw ciągłego i wielokierunkowego rozwoju (por. T. Baranowski 1998). Z kolei Gniezno, które w tej „triadzie” jest najmłodsze chronologicznie, w dziejach państwa polskiego odegrało czołową rolę (por. T. Sawicki 1998).

W kontekście omawianych zagadnień zastanawia enigmatyczna pozycja Giecz w okresie przedpaństwowym. Wprawdzie najstarszy gród pojawia się tutaj mniej więcej w tym samym czasie co w Bonikowie czy Kaliszu, ale jego znaczenie, sądząc po efektach dotychczasowych odkryć archeologicznych, było chyba nieporównywalnie mniejsze. Również znaleziska odnoszące się do tego obiektu (por. wyżej) nie wyróżniają się niczym szczególnym. Co zatem sprawiło, że w tworzeniu najstarszej domeny piastowskiej to nie zespół osadniczy Bonikowa ani Kalisza-Zawodzia, lecz właśnie to miejsce, jak sądzą badacze poznańscy, miało odegrać przy tworzeniu piastowskiego państwa decydującą rolę? Czy fakt jego położenia na ziemi gnieźnieńskiej uznać można za wystarczający?

GIECZ ORGANIZATOREM NAJSTARSZEJ DOMENY RODOWEJ?

Jeżeli przyjmujemy, że to z ziemi gieckiej wyszła inicjatywa państwowotwórcza, to należałoby oczekiwać, że właśnie tutaj zgromadzono w 2 poł. IX w. potencjał ludzki i organizacyjny, który umożliwił włodarzom tej ziemi podporządkowanie sobie sąsiadujących wspólnot terytorialnych. Tymczasem tezy tej nie wspierają wyniki dotychczasowych badań, wskazujące wyraźnie, że do ostatniej ćwierci IX w. największy potencjał zgromadzono po stronie zachodniej regionu, m.in. w dorzeczu Warty, Obry i Prozny. Z dalszej analizy wyłączamy terytoria nadobrzeńskie, ponieważ cała ta strefa w okresie budowy państwa polskiego uległa potężnej dewastacji. Jest to wyraziste świadectwo stanu konfliktu pomiędzy twórcami państwa gnieźnieńskiego a zamieszkującymi te tereny tradycyjnymi społecznościami doby przedpaństwowej. Czyżby to tutaj zlokalizowani byli główni pretendenci do władzy (nasuwa się w tym miejscu nieodparte skojarzenie z legendarnym rodem Popielidów), których skutecznie się pozbyto, a skala zniszczeń świadczy, że opór przeciw nowym porządkom na tym terytorium musiał być największy? Nie wdając się w szczegóły, wydaje się, że w dziejach budownictwa grodowego rysują się dwie wyraźne strefy Wielkopolski: część wschodnia, gdzie mamy stosunkowo niewielkie ślady zniszczeń i gdzie zlokalizowana została większość inwestycji grodowych pierwszych Piastów, oraz strefa zachodnia, której cechą charakterystyczną jest krajobraz zniszczonych (lub opuszczonych) grodów okresu przedpaństwowego i zastanawiająco niewielka liczba fortyfikacji wzniesionych przez pierwszych Piastów. Na tej podstawie wykreślić można linię, której zasięg maksymalny w kierunku

Ryc. 4. Dwa obrazy grodów wschodniej i zachodniej Wielkopolski

a – grody wybudowane w czasach pierwszych Piastów; b – grody o chronologii przedpaństwowej, trwające po powstaniu państwa pierwszych Piastów; c – grody okresu przedpaństwowego, zniszczone lub opuszczone po powstaniu państwa gnieźnieńskiego; d – linia rozdzielająca strefy Wielkopolski z przeważającymi grodami doby przedpiastowskiej i wczesnopiastowskiej; e – zwarta linia grodów piastowskich usytuowanych na zachód od „linii demarkacyjnej” oraz na wschód od Gniezna; f – strefa wczesnych grodów piastowskich usytuowanych w południowo-wschodniej Wielkopolsce.

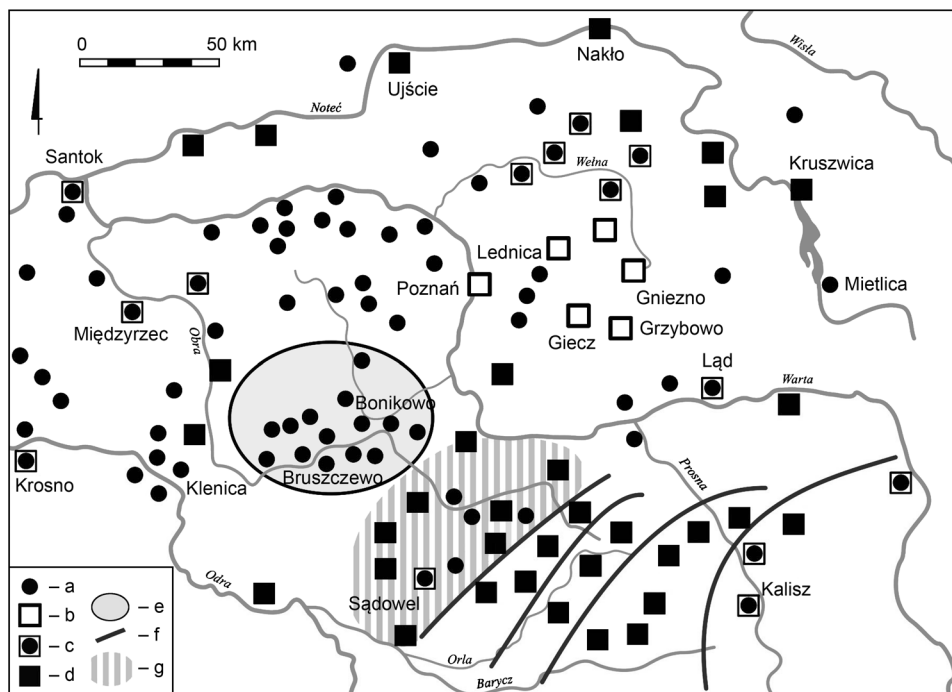
Podkład mapy grodów wg Z. Kurnatowskiej i M. Kara 2010, ryc. 11, opracował komputerowo M. Trzeciecki

Fig. 4. Two images of strongholds in eastern and western Great Poland

a – strongholds built under the first Piast rulers; b – strongholds with pre-state chronology, continuing after the emergence of the first Piasts; c – strongholds from the pre-state period destroyed or abandoned after the emergence of the Gniezno state; d – line dividing the zones of Great Poland with prevailing strongholds of the pre-Piast and early Piast periods; e – dense line of Piast strongholds situated west of the “demarcation line” and east of Gniezno; f – zone of early Piast strongholds located in southeastern Great Poland.

Base map of strongholds after Z. Kurnatowska and M. Kara 2010, Fig. 11, computer prepared by M. Trzeciecki

zachodnim wyznacza położenie Poznania (ryc. 4). Jest przy tym rzeczą interesującą, że na wschód od tej linii widoczna jest zwarta linia grodów piastowskich, której przebieg jest niemal równoległy do linii wykreślonej uprzednio. Odnotujmy też, że mieszcząca się pomiędzy nimi „strefa buforowa” jest niemal całkowicie pozbawiona budownictwa grodowego (por. ryc. 4). Po stronie wschodniej ziemi gnieźnieńskiej widoczna jest druga, choć zdecydowanie krótsza, równoległa do pierwszej linia grodów piastowskich. Na wschód od niej, poza nielicznymi wyjątkami, w tym Kruszwicą, brak jest znaczących wczesnych inwestycji piastowskich. Wreszcie, po stronie południowo-wschodniej zaznaczono owalem strefę obejmującą wczesne

Ryc. 5. Mapa grodów wielkopolskich okresów przed- i wczesnopiastowskiego

a – grody plemienne; b – grody piastowskie; c – grody plemienne opanowane i rozbudowane przez Piastów; d – grody piastowskie zbudowane w 2 poł. X w. oraz na przełomie X i XI w.; e – skupisko grodów przedpiastowskich w rejonie Bonikowa; f – linie rozdzielające rzędy fortyfikacji grodowych wzniesionych przez pierwszych Piastów po zachodniej stronie Kalisza; g – strefa grodów pomiędzy Kaliszem i Bonikowem o chronologii zarówno przed- jak i wczesnopiastowskiej.

Podkład mapy wg M. Brzostowicza 2009, ryc. 1, opracował komputerowo M. Trzeciński

Fig. 5. Map of Great Poland strongholds of the pre- and early Piast periods

a – tribal strongholds; b – Piast strongholds; c – tribal strongholds taken over and developed by the Piasts; d – Piast strongholds built in the 2nd half of the 10th c. and at the turn of the 10th and 11th c.; e – concentration of pre-Piast strongholds in the region of Bonikowo; f – line dividing rows of fortified settlements raised by the first Piasts to the west of Kalisz; g – zone of both pre- and early Piast strongholds between Kalisz and Bonikowo.

Base map after M. Brzostowicz 2009, Fig. 1, computer prepared by M. Trzeciński

grody piastowskie ziemi kaliskiej. Interesujące jest położenie w tak wykreślonych strefach kluczowych ośrodków państwa pierwszych Piastów: Gniezna – położonego centralnie pomiędzy „zachodnią” a „wschodnią” linią grodów, krańcowo na zachód wysuniętego Poznania i położonego „w połowie drogi” – pomiędzy Gnieznom a grodami nad rzeką Proszą – Gieczą.

Nie mniej interesujące są obserwacje wynikające z analizy rozmieszczenia grodów wielkopolskich opublikowanego ostatnio przez M. Brzostowicza (ryc. 5). Ich układ w sposób sugestywny zdaje się wskazywać, że grody wczesnopiastowskie południowo-wschodniej Wielkopolski tworzą kilkurzędową „zapórę” (?) ukierunkowaną w stronę północno-zachodnią, za którą, po stronie zachodniej, znajdowało się w okresie przedpiastowskim główne gniazdo konkurentów (?), z centralnym

ośrodkiem w Bonikowie, a po stronie wschodniej Kalisz. Czy taki ich układ jest wyłącznie dziełem przypadku (taką możliwość należy też brać pod uwagę), a może lęk przed pokonanym wcześniej rywalem determinował taką a nie inną ich terenową konfigurację? Na tę ostatnią możliwość pośrednio wskazywać może obserwacja, że po stronie południowo-wschodniej od Kalisza, nie wznoszono w okresie wczesno-piastowskim fortyfikacji, co sugerować może, że z tej strony nie spodziewano się niebezpieczeństwa. Co więcej, to właśnie tutaj, oprócz wspomnianego Kalisza, występują jeszcze inne grody, które przetrwały od okresu przedpaństwowego (por. ryc. 5).

Nie wnikając w tym miejscu w ocenę wymowy tych obserwacji, przyjrzyjmy się dokładniej interesującym nas szczególnie rejonom Giecz i Kalisz, jako że zarówno Poznań, jak i Gniezno pojawiły się w krajobrazie Wielkopolski parę generacji później. Pierwszy ma tę zaletę, że położony jest w obrębie ziemi gnieźnieńskiej, podczas gdy Kalisz jest od niej znacznie oddalony. Jakie mogły być relacje pomiędzy tymi dwoma ośrodkami w 2 poł. IX w. poświadczane w źródłach archeologicznych?

Pierwsza możliwość jest taka, że przed powstaniem państwa zaistniał tu stan współpracy i konsensusu. Badania wykazały bowiem, że Kalisz, podobnie jak Giecz, nie podzielił losu wspólnot nadodrzańskich i rozwijał się nieprzerwanie w tym samym miejscu również po powstaniu państwa. Ale zgodnie z sugestiami badaczy poznańskich inicjatywa państwowotwórcza przypadła mniej znaczącej w tym okresie, gieckiej wspólnotce terytorialnej (por. Z. Kurnatowska, M. Kara 2010, s. 45). Teoretycznie nie można wykluczyć, że to właśnie tutaj pojawili się charyzmatyczni przywódcy (poprzednicy Mieszka?) mający wybitne zdolności negocjacyjne, co umożliwiło im podporządkowanie segmentarnych społeczności zamieszkujących w rejonie dzisiejszego Kalisza. Tak zdefiniowany dwubiegunowy układ giecko-kaliski (przy założeniu dominacji Gieczy) wyznaczać mógł przed końcem IX w. szeroko rozumianą strefę współpracy, kontynuowanej po powstaniu państwa polskiego. W opisanym wariantcie „bonusem” dla Kalisza po powstaniu państwa byłyby wielkie inwestycje grodowe widoczne tu od końca X stulecia i kontynuowane w ciągu wieku XI. Zastanawia jednak, że podobnych działań inwestycyjnych w zaplecze osadnicze nie podjęto na ziemi gieckiej. Są to, obok podnoszonych już wyżej, istotne argumenty na niekorzyść koncepcji gieckiej.

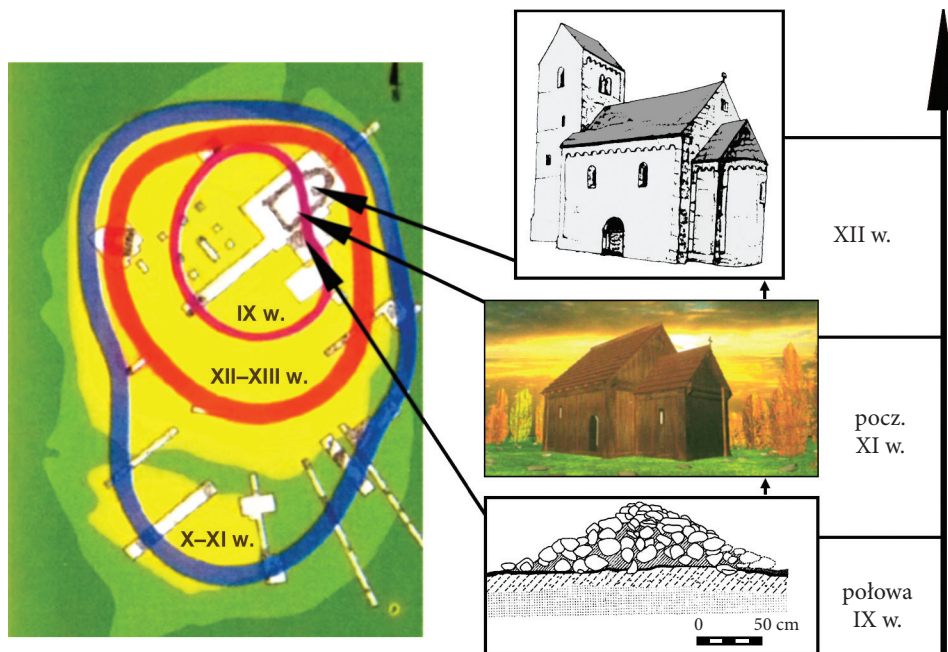
GIECZ, CZY... KALISZ I GIECZ?

Zdecydowanie inaczej ma się sprawa, jeżeli te kwestie będziemy rozpatrywać z perspektywy centralnego ośrodka w Kaliszu. Miejsce to, przyciągając uwagę rzadko spotykaną w skali ziem polskich ciągłością osadniczą i wysoką rangą symboliczną sięgającą okresu co najmniej VII w., od dawna frapowało historyków-mediewistów. Dał temu wyraz Stanisław Trawkowski (1962), który zwrócił uwagę na fakt formowania się w regionie kaliskim wyrazistych wspólnot osadniczych i terytorialnych od pierwszych wieków naszej ery. Ich świadectwem są nie tylko bogate importy, wskazujące na intensywnie rozwijającą się wymianę handlową, ale również obecność grobów książęcych i rzadko spotykana w skali naszego kraju ciągłość osadnicza od

schyłku starożytności aż po czasy narodzin państwa (S. Trawkowski 1962, s. 10nn.). Zdaniem tego autora, dokładna analiza bulli gnieźnieńskiej, dotycząca uposażenia tamtejszego arcybiskupstwa, daje mediewistom szansę identyfikacji przedpiastowskiej organizacji politycznej nad dolną Prosną i środkową Wartą. W tym kontekście S. Trawkowski zwraca uwagę na wymienianą u Geografa Bawarskiego nazwę plemienną *Verizane*, którą w ślad za K. Tymienieckim (1951, s. 50) odczytać należałoby jako Wierczenie-Wiercianie – synonim nazwy na określenie ludów zamieszkujących w okresie przedpaństwowym nad rzeką Prosną (S. Trawkowski 1962, s. 18nn.).

Kalisz, którego ciągłość rozwoju poświadczona jest archeologicznie od okresu plemiennego, zachował wysoką rangę (polityczną, ekonomiczną, administracyjną, religijną) również w czasach narodzin państwa i w okresach późniejszych. Jego kultura materialna okresu wczesnego średniowiecza, w tym znaleziska znaczących importów z okresu zarówno przed- jak i wczesnopaństwowego, zdają się jednoznacznie poświadczać tę pozycję. Tutaj, jak wykazały wcześniejsze badania, usytuowane jest cmentarzysko wczesnosłowiańskie, którego elementem był kamienny kurhan (T. Baranowski 1998, s. 47). Wokół miasta obserwujemy ponadprzeciętną, w stosunku do innych części Wielkopolski, liczbę znaczących (ekonomicznie, militarnie, ideologicznie) wczesnopiastowskich inwestycji. Na grodzie kaliskim odsłonięto też unikatowe relikty najstarszego, drewnianego kościoła z XI w. (T. Baranowski 1998, s. 52nn.). Odkrycie to dokumentuje wybitną rangę Kalisza na etapie formowania się państwa. Te najwcześniejsze placówki misyjno-duszpasterskie stawały się, w zgodnej opinii badaczy, najstarszymi ogniwami organizacji kościelnej (por. Z. Kurnatowska 1998, s. 9). Wybudowanie w Kaliszu jednego z najstarszych na ziemiach polskich kościołów (i jednego spośród dwóch znanych w tym okresie z Wielkopolski) umieścić należałoby zatem w kontekście wybitnej roli symbolicznej Zawodzia. Kościelna ranga tego ośrodka musiała być znacząca, skoro w *Żywocie św. Ottona z Bambergu* pisze się wręcz o biskupstwie kaliskim (por. M. Młynarska-Kaletynowa 1998, s. 20). I choć badacze na ogół są zgodni, że zaszła tu pomyłka, to jednak wymienienie przez kronikarza nazwy tego ośrodka jest zastanawiające. Zgodnie z przekazem Galla (*Gall Anonim II*, 38), zdobycie Kalisza przez Krzywoustego w czasach jego konfliktu ze Zbigniewem (tutaj bowiem schronił się ten ostatni) stało się miarą militarnego i politycznego sukcesu Bolesława. Czyżby imienne wyróżnienie Kalisza przez kronikarza wynikało z faktu, że chodziło o czołowy ośrodek starszego z braci? Tutaj znajdowała się rezydencja i miejsce ostatecznego spoczynku *princepsa* Mieszka Starego i jego syna Mieszka Mieszkowica (M. Młynarska-Kaletynowa 1998, s. 21nn.). Kalisz, jak wspomniano wyżej, zaliczany jest też obok Poznania i Gniezna do naczelnych miast XIII-wiecznej Wielkopolski.

Ekonomiczne podstawy miasta i regionu charakteryzują dotychczasowe odkrycia skarbów z okresów zarówno przed- jak i wczesnopaństwowego, co wymownie wskazuje na dobrą koniunkturę gospodarczą mikroregionu u progu naszej państwowości (M. Bogucki, S. Miłek 2010). Co więcej, kaliskie znaleziska są o dekadę starsze od znanych z okolic Giecza. W Kaliszu zidentyfikowano też mennicę z czasów Zbigniewa (A. Kędzierski 2010). Tak odległa tradycja bicia tu monet stała się z czasem trwałą praktyką sięgającą aż po czasy Kazimierza Wielkiego (B. Paszkiewicz

Ryc. 6. Kalisz-Zawodzie. Długa tradycja trwania miejsca kultu religijnego (*sacrum*) i ośrodka grodowego (*profanum*).

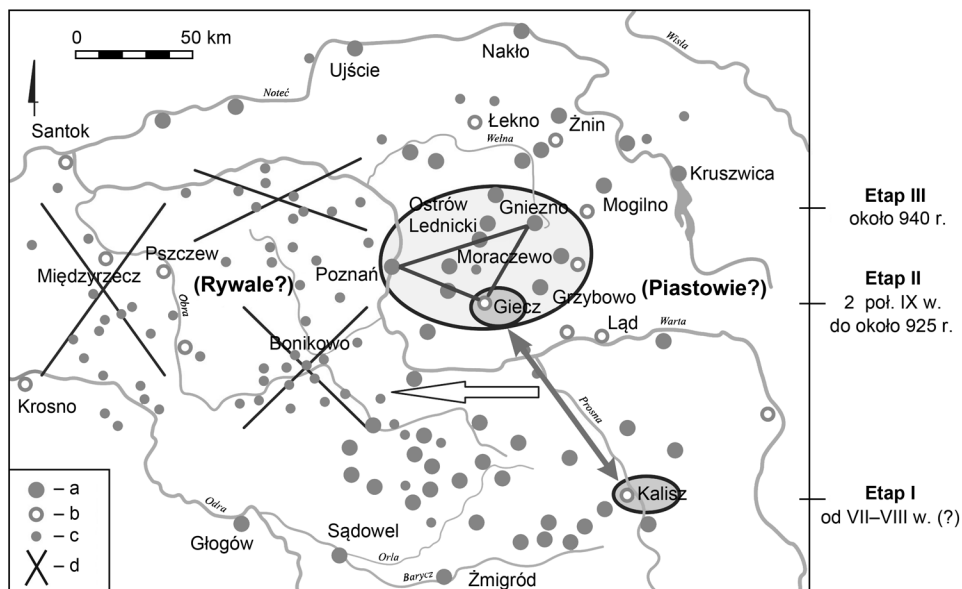
Kompilacja wykonana na podstawie rycin z różnych prac T. Baranowskiego, opracował komputerowo M. Trzeciecki

Fig. 6. Kalisz-Zawodzie. Long continuity of a religious cult place (*sacrum*) and fortified site (*profanum*).

Compiled from figures in different works by T. Baranowski, computer prepared by M. Trzeciecki

2010). Jeśli do obrazu tego dodamy wyśmienite odkrycia z zakresu kultury elitarnej, w tym wysokiej rangi militariów (por. T. Baranowski, L. Gajewski, Z. Hensel 1998), czy aż dwa (!) grody z okresu przedpaństwowego na terenie obecnego miasta, to teza o wybitnej roli politycznej i ideologicznej tego ośrodka we wczesnych etapach funkcjonowania państwa zdaje się nie budzić wątpliwości. Te i wiele innych danych są świadectwem zarówno długiego trwania, jak i niekwestionowanego harmonijnego rozwoju, którego podstawą była nie przemoc, lecz ugoda społeczna.

W świetle dotychczasowych odkryć wydaje się wysoce prawdopodobne, że na opisywanym obszarze wcześniej i w sposób wyjątkowo wyrazisty zainicjowane zostały w obrębie tamtejszych wspólnot terytorialnych procesy koncentracji i centralizacji władzy, co dobitnie ilustruje długa, poświadczona archeologicznie, tradycja trwania w tym samym miejscu *sacrum* i *profanum* (ryc. 6). Zgodzić się też należy z opinią, że duże znaczenie w tych procesach i w poszerzaniu nabytków terytorialnych odgrywał wodny szlak komunikacyjny rzeki Prosny (por. T. Baranowski, w druku). Można więc zaryzykować twierdzenie, że „owocem” tych złożonych procesów było pojawienie się Giecza, ulokowanego na północnej peryferii omawianego terytorium, ale zarazem na południowym obrzeżu rdzenia państwa gnieźnińskiego. W takim ujęciu zarówno Kalisz, jak i Giecz należeć mogły pierwotnie do

Ryc. 7. Hipotetyczny scenariusz zajmowania przez Piastów ziemi gnieźnieńskiej

a – grody wzniesione w czasach pierwszych Piastów; b – grody z okresu przedpaństwowego funkcjonujące nadal w czasach pierwszych Piastów; c – grody zniszczone lub opuszczone po powstaniu państwa piastowskiego; d – główne strefy zniszczonych grodów przedpiastowskich w zachodniej części Wielkopolski. Pozostałe symbole zob. M. Kurnatowska i M. Kara 2010, ryc. II.

Podkład z mapą grodów wg Z. Kurnatowskiej i M. Kara 2010, ryc. II, opracował komputerowo M. Trzeciecki

Fig. 7. Hypothetical scenario of the taking of the Gniezno region by the Piasts

a – strongholds built under the first Piasts; b – strongholds from the pre-state period existing still under the first Piasts; c – strongholds destroyed or abandoned after the emergence of the Piast state; d – main zones of destroyed pre-Piast strongholds in western Great Poland. For others symbols see M. Kurnatowska i M. Kara 2010, Fig. II.

Base map with strongholds after Z. Kurnatowska and M. Kara 2010, Fig. II, computer prepared by M. Trzeciecki

tej samej wspólnoty terytorialnej. Ten ostatni, położony „na pierwszej linii frontu” po stronie północnej, byłby punktem wyjścia wydarzeń, jakie na początku X w. miały miejsce na zyskującej na znaczeniu ziemi gnieźnieńskiej. Procesy te nabrały rozmachu w wyniku dogłębnej przebudowy tamtejszych struktur osadniczych, budowy nowych ośrodków centralnych, w tym Poznania i Gniezna, oraz likwidacji „opornych” wspólnot terytorialnych na terenach nadodrzańskich oraz na zachód od Poznania. W mniejszym stopniu dotyczy również części ośrodków położonych na ziemi gnieźnieńskiej (por. uwagi wyżej).

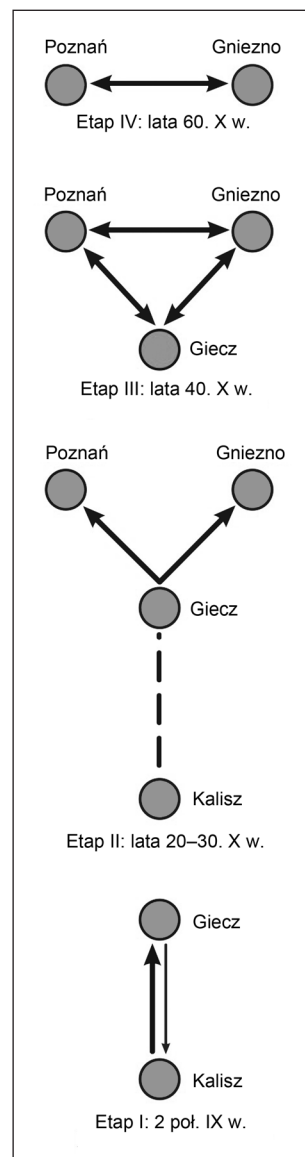
W myśl prezentowanej tu koncepcji Giecz byłby drugim obok Kalisza, ale jednocześnie kluczowym ogniwem trójstopniowej strategii budowy wczesnego państwa. Jej pierwszym etapem byłaby wczesna (VII w.?) wysoka ranga symboliczna miejsca w rejonie dzisiejszego Kalisza-Zawodzia, równoczesna z procesami krystalizacji ośrodka władzy lokalnej, konkurencyjnego w stosunku do społeczności nadodrzańskich. W 2 poł. IX w. powstają trzy grody. Dwa z nich ulokowane zostały w Kaliszu-Zawodziu oraz w dzielnicy Kalisz-Wydarte. Trzeci gród – w Gieczu, powstał na południowym skraju ziemi gnieźnieńskiej. Wymienione grody stanowić mogły

bieguny pierwotnej domeny piastowskiej. W myśl prezentowanej koncepcji, etapem trzecim byłaby likwidacja wspólnot nadobrzeńskich i zawłaszczenie Wysoczyzny Gnieźnieńskiej (ryc. 7), w tym miejscowego ośrodka kultu, a następnie wykreowanie w tym miejscu kolejnego dwubiegunowego centrum *Civitas Schinesghe*, wyznaczonego przez Gniezno i Poznań (ryc. 8). W wyniku opisywanych procesów Giecz znalazł się w rdzeniu nowo utworzonego państwa gnieźnieńskiego, podczas gdy położony bardziej na południu Kalisz w nowym układzie politycznym stał się peryferyjny, choć zapewnił sobie nieprzerwany wzrost i silną nadal pozycję w obrębie wczesnopiastowskiego państwa.

Można w tym miejscu zadać pytanie, czy podobne strategie stosowane były przez pierwszych Piastów w innych regionach kraju. Wydaje się, że odpowiedź na nie może być twierdząca. Symptomatyczne z tego punktu widzenia wydają się zwłaszcza dwa przykłady. Pierwszy dotyczy sposobu organizowania przez władców piastowskich swej nowej domeny na ziemi sandomierskiej. Wcześniej mamy tu przeżywanie się lokalnych struktur osadniczych, nazwanych umownie „sandomierzanie” (por. A. Buko 1998, s. 24 n.). Przełomem w dziejach regionu było pojawienie się na ziemi sandomierskiej, zapewne już w latach siedemdziesiątych X w., drużyn piastowskich z Wielkopolski, których dziełu przypisuje się wykreowanie w tej części Małopolski piastowskiego *sedes regni principalis* (A. Buko 1998, s. 82). Już wkrótce potem Sandomierz stał się punktem wyjścia do podjęcia dalszej ekspansji w kierunku Małopolski południowo-wschodniej, co zaowocowało włączeniem tych terytoriów jeszcze przed końcem X w. do państwa pierwszych Piastów (ryc. 9).

Przykład drugi dotyczy Mazowsza. Mamy tu sieć grodów wybudowanych u schyłku IX lub na początku X w. Ich czas powstania był zbyt wczesny, aby obiekty te uznać można było za wczesnopaństwowe (por. M. Dulnicz 1997; 1999). Dane te wskazują jednak na obecność na Starym Mazowszu zorganizowanego systemu organizacji terytorialnej powstałej już około 900 r. Byłyby to więc wyraziste świadectwa tworzenia się tu ośrodków władzy, niemal w przededniu powstania państwa gnieźnieńskiego.

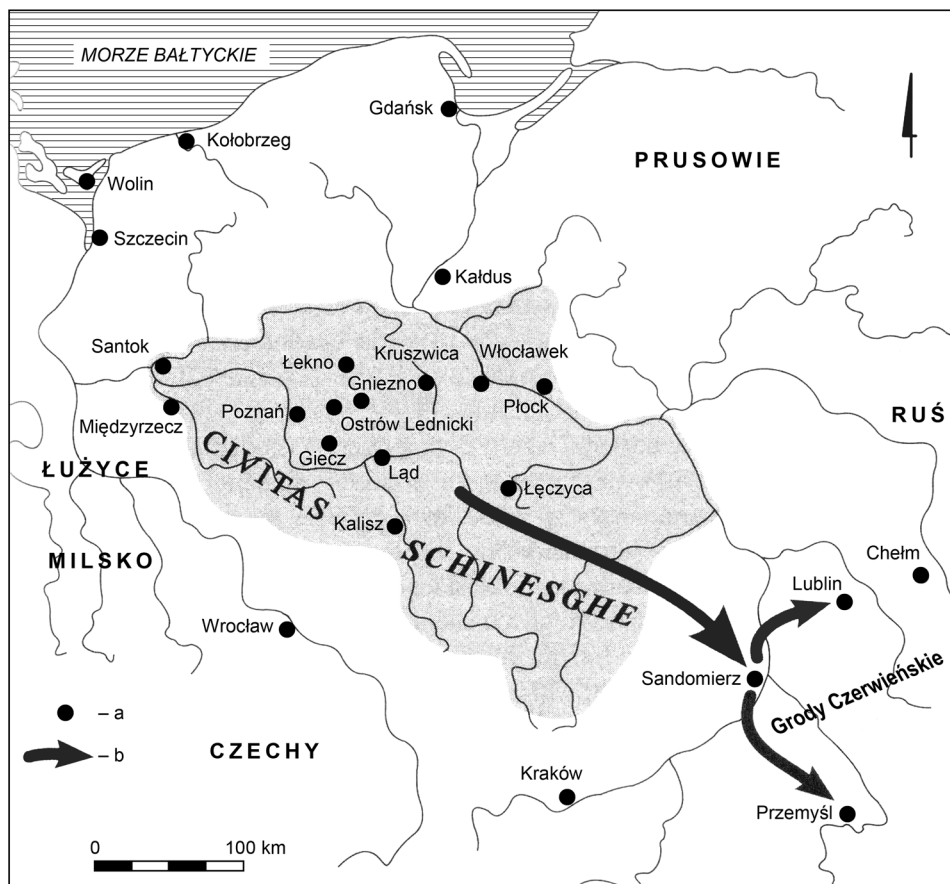

Ryc. 8. Hipotetyczny schemat etapów kreowania ośrodków centralnych najstarszej domeny Piastów.

Opracował komputerowo
M. Trzeciecki

Fig. 8. Hypothetical stages of the emergence of central places in the oldest Piast domain.

Computer prepared by M. Trzeciecki

Ryc. 9. „Trójkąt sandomiersko-lubelsko-przemyski”

a – czołowe ośrodki państwa pierwszych Piastów; b – kierunki ekspansji piastowskiej na terytoria wschodniej Małopolski (lata siedemdziesiąte X w.).

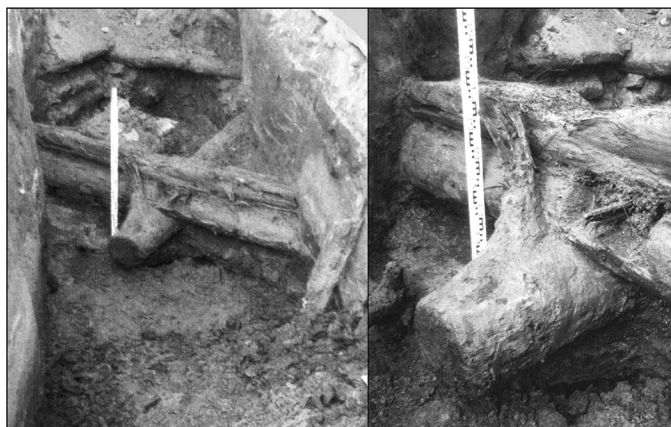
Opracował komputerowo M. Trzeciecki

Fig. 9. “Sandomierz-Lublin-Przemysl triangle”

a – leading centers of the state of the first Piasts; b – directions of Piast expansion in the territories of eastern Little Poland (970s).

Computer prepared by M. Trzeciecki

Nierozstrzygnięte pozostaje pytanie, dlaczego Piastowie tak późno pojawili się na Mazowszu, skoro Płock – czołowy ośrodek regionu – wybudowany został, zgodnie z wynikami najnowszych badań (por. A. Gołębniak red. 2002), dopiero u schyłku X w. Częściową odpowiedź w tej kwestii przynoszą odkrycia dokonane niedawno w odległym o 50 km Płońsku. W trakcie prac inwestycyjnych realizowanych w sierpniu 2007 r. przy ul. 19 Stycznia odkryto w wykopie budowlanym, na głębokości około 1,40 m od powierzchni dzisiejszej ulicy, kilka poziomów dobrze zachowanych dębowych skrzyń drewnianych, tworzących podstawę potężnego wału obronnego. Zewnętrzna krawędź odsłoniętej fortyfikacji wybudowana jest w charakterystycz-

Ryc. 10. Podwaliny wału grodu z Płońska z konstrukcją hakową.

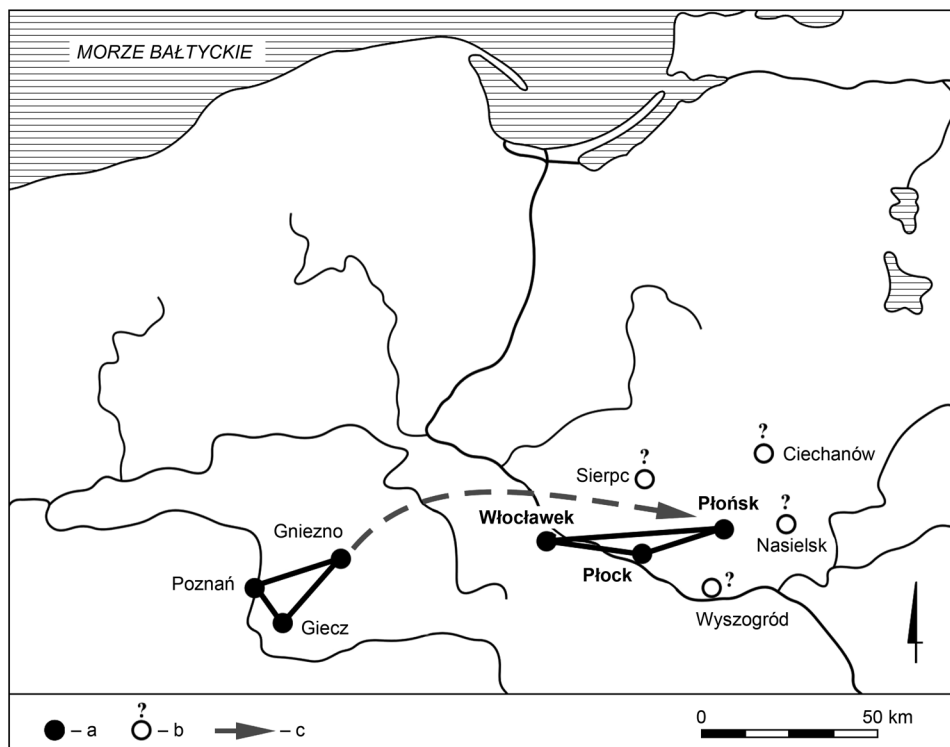
Fot. A. Byszewska

Fig. 10. Hook construction of the rampart of the Płońsk.

Photo A. Byszewska

nej dla głównych grodów piastowskich, takich jak Gniezno czy Poznań, technice hakowej (ryc. 10). Jest to pierwszy przypadek zastosowania tej techniki wznoszenia grodów znany z terenów Mazowsza. Z uzyskanych datowań dendrochronologicznych wynika, że wał mógł być wzniesiony jeszcze w latach siedemdziesiątych X w., zatem tuż po powstaniu państwa gnieźnieńskiego³. Wobec niewielkiej skali odkryć, małej liczby przebadanych prób drewna i braku opracowań pozyskanych materiałów trudno pokusić się o wyciąganie daleko idących wniosków. Ale pozostają pytania: czy nie mamy tu do czynienia z kolejnym przykładem „punktowego” lokowania piastowskich inwestycji grodowych na nowym terenie? A może odkrycie to wpisuje się w element strategii stosowanej przez Piastów, której pierwszym etapem była budowa w nowym regionie kolejnego ośrodka władzy? Nierozstrzygnięte pozostają przyczyny translokacji ośrodka – z położonego nizinie grodu nad rzeką Płonką – na płockie Wzgórze Tumskie. Nie można wykluczyć, że pierwsza inwestycja piastowska ulokowana została w Płońsku, ponieważ Wzgórze Tumskie w Płocku w latach siedemdziesiątych X w. pełniło nadal jakąś symboliczno-kultową (?) funkcję i z tych względów zostało zawłaszczzone przez Piastów dopiero u schyłku X w. Hipoteza o kultowej funkcji Wzgórza Tumskiego, sformułowana przez W. Szafrąńskiego (1983), została wszakże zweryfikowana negatywnie wynikami nowszych badań (por. M. Dulnicz, J. Ościłowski 2008). Co więcej, w samym Płocku nie natrafiono dotąd

³ Najnowsze datowania konstrukcji drewnianych odsłoniętych przy ul. 19 Stycznia w Płońsku wykazały, że drewno (dąb) użyte do budowy grodu ścinane było w latach 978/979; poniżej grodu zidentyfikowano też studnię zbudowaną z drewna dębowego. Daty dendro wskazują na 953 r. – jako czas jej budowy. Co ciekawe, już od 2 poł. IX w. niemal u styku z grodem, po jego stronie wschodniej, istniał starszy zespół osadniczy. Jego elementem strukturalnym był drewniany pomost, wydatowany metodą dendrochronologiczną na 862 r. (por. A. Smoliński, T. Ważny, w druku). Panu Mgr. Antoniemu Smolińskiemu składam serdeczne podziękowanie za udostępnienie mi tekstu oddanego do druku artykułu.

Ryc. 11. Hipotetyczny scenariusz ekspansji Piastów na Mazowsze i „trójkąt płońsko-płocko-włocławski”

a – ośrodki tworzące najstarszy rdzeń domeny piastowskiej w Wielkopolsce i na Mazowszu; b – ośrodki mazowieckie, których znaczenie i funkcja w dobie tworzenia państwa pierwszych Piastów wymaga dalszych badań i krytycznych weryfikacji; c – kierunek ekspansji państwa piastowskiego na Mazowsze.

Opracował komputerowo M. Trzecicki

Fig. 11. Hypothetical scenario of the expansion of the Piasts into Masovia and the “Płońsk-Płock-Włocławek triangle”

a – centers at the core of the oldest Piast domain in Great Poland and Masovia; b – Masovian centers for further study and critical verification with regard to their importance and function in the period of the emergence of the state of the first Piasts; c – directions of expansion of the Piast state into Masovia.

Computer prepared by M. Trzecicki

na materiały, które datować można na okres przedpiastowski (por. odpowiednie rozdziały w tomie: A. Gołębniak red. 2002). Pozostają wszakże nierozstrzygnięte pytania: dlaczego tak wysmienicie eksponowany na skarpie wiślanej obiekt został objęty zabudową dopiero po powstaniu państwa polskiego, i to w sytuacji, gdy tuż obok dzisiejszego miasta, w dolinie rzeki Słupianki, mamy poświadczony archeologicznie bogate świadectwa wcześniejszego osadnictwa⁴? A jednak to nie tutaj, ani też w Płońsku, powstała stolica piastowskiego Mazowsza. Nasuwa się w tym miejscu nieodparte skojarzenie z centrum państwa gnieźnińskiego, gdzie również

⁴ Por. odpowiednie rozdziały w tomie: M. Dulnicz red. 1998; tam dalsza literatura.

to nie starszy chronologicznie Giecz, lecz wypiętrzenie Góry Lecha w Gnieźnie stało się placem budowy stolicy państwa pierwszych Piastów. Podobnie jak w Płocku, tereny wokół Góry Lecha były w okresie przedpaństwowym pozbawione starszego osadnictwa (por. Kara 2009, s. 177). Czyżby w obydwu przypadkach mechanizmy kreowania nowego ośrodka były podobne?

Pytania tego nie rozstrzygniemy w tym miejscu. Warto się natomiast zastanowić, czy Płońsk–Włocławek i Płock na Mazowszu (ryc. 11) nie tworzą kolejnego „trójkąta” na wzór Giecza–Poznania i Gniezna oraz Sandomierza–Lublina i Przemyśla. I dalej: czy powstanie Giecza na południowej peryferii ziemi gnieźnieńskiej nie było elementem zastosowania przez Piastów tej samej strategii inkorporacji nowych terytoriów do swej rodowej domeny, jak w przypadku Sandomierza w Małopolsce czy Płońsk na Mazowszu?

Elementem godnym uwagi jest dwubiegunowy układ ośrodków centralnych zaprezentowany na przykładzie Kalisza i Giecza (por. ryc. 8). Nie był on w państwie pierwszych Piastów czymś szczególnym. Jeśli spojrzymy bowiem na usytuowanie X-wiecznych Gniezna i Poznania – położonych na zachodnim i wschodnim obrzeżu rdzenia państwa gnieźnieńskiego – to nasuwa się nieodparte skojarzenie, że taki wzorzec lokowania ośrodków centralnych został opracowany i wdrożony do praktyki w okresie wcześniejszym. Jeżeli zatem w strategiach Piastów było generowanie w procesie budowy państwa nie jednego, a dwóch (?) ośrodków centralnych, to w tym tkwić może istota mającego długą tradycję nierozstrzygalnego sporu, o najstarszą stolicę państwa polskiego⁵.

KALISKIE POST SCRIPTUM

Istotnym wzmocnieniem zaprezentowanej wyżej hipotezy byłoby wsparcie danych archeologicznych przesłankami wynikającymi z analizy źródeł pisanych. W miejscu tym chciałbym zwrócić uwagę na dwa wątki, podnoszone w przeszłości przez poznańskich mediewistów Henryka Łowmiańskiego i Gerarda Labudę. Pierwszy z nich nawiązuje do sekwencji wydarzeń, jakie nastąpiły po najeździe Brzetysława na Polskę w 1038 r. Badacza tego zaintrygowała wzmianka w kronice Galla Anonima, iż Kazimierz Odnowiciel rozpoczął odbudowę kraju po zniszczeniach wojennych od zajęcia „pewnego grodu”, z którego rozwinął dalsze działania (H. Łowmiański 1985, s. 81). Gród ten, jak wynika z kontekstu przekazu, musiał znajdować się w pewnym oddaleniu od granicy państwa, ale zarazem był usytuowany centralnie – w miejscu, z którego możliwa byłaby kontrola sytuacji na obszarze całego kraju. To właśnie kierując akcją z tego grodu, Kazimierz uwolnił „całą Polskę”. Z przekazu Galla wynika też, że w tym zagadkowym grodzie Kazimierz liczyć mógł na silne wsparcie swoich zwolenników (Gall Anonim I, 19). Analizując możliwe do przyjęcia

⁵ Obszerny przegląd badań dotyczący omawianej problematyki czytelnik znajdzie m.in. w pracy G. Labudy (2000); tam dalsza literatura przedmiotu. Ostatnim ogniwem koncepcji dwubiegunowych ośrodków centralnych monarchii wczesnopiastowskiej byłby układ Gniezno–Kraków, jaki zaistniał na mapie Polski w czasach Kazimierza Odnowiciela.

warianty, H. Łowmiański nie pozostawia czytelnikom wątpliwości, iż tym położonym centralnie grodem był Kalisz, który po najeździe Brzetysława stał się główną bazą operacyjną dla odbudowy całego kraju (H. Łowmiański 1985, przyp. 180a)⁶.

Nie rozstrzygniemy w tym miejscu, czy Gall Anonim miał na myśli Kalisz, czy inny ośrodek grodowy. Ale jeżeli H. Łowmiański miał rację, to opisany przez niego scenariusz wydarzeń, w nawiązaniu do przedstawionej wyżej koncepcji, byłby symbolicznym i nader wymownym aktem „piastowskiego powrotu do źródeł” – czyli odbudowy kraju z miejsca, z którego kilka generacji wcześniej rozpoczął się proces jednoczenia ziem polskich przez dynastię Piastów.

Nie mniej intrygujący, w kontekście prezentowanej hipotezy, wydaje się fakt podkreślany przez Gerarda Labudę (2000, s. 60), że jeszcze w dobie Polski dzielnicowej Kalisz, obok Gniezna i Poznania, należał do głównych ośrodków Wielkopolski. Czy to przypadek? A może ośrodki te od wieków pozostawały w dającym się zdefiniować związku przyczynowo-skutkowym? Jeżeli tak, to byłoby to bezpośrednie nawiązanie do pierwszego i ostatniego z przedstawionych na ryc. 8 dwubiegunowych układów ośrodków centralnych najstarszego państwa Piastów, w których zabrakło jedynie Giecza, ponieważ w przeciwieństwie do pozostałych nigdy nie stał się miastem.

Jaka jest zatem konkluzja dotycząca sporu o najstarszą domenę piastowską? Przede wszystkim nie ulega wątpliwości, że problem nadal daleki jest od ostatecznych rozstrzygnięć, a prezentowane w literaturze przedmiotu koncepcje mają określone zalety i wady. Ponieważ archeologia nie wypowiedziała w tej kwestii ostatniego słowa (zob. najnowsze odkrycia w Płońsku), wydaje się rzeczą słuszną i uzasadnioną, aby w miarę postępu badań formułowane hipotezy poddawać procesowi ciągłej, krytycznej weryfikacji.

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, Wielkopolska, *patrimonium* Piastów, grody centralne, Giecz, Kalisz, formowanie się państwa polskiego

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- Kalisz...* — *Kalisz wczesnośredniowieczny*, T. Baranowski red., Kalisz 1998.
Od Kalisii... — *Od Kalisii do Kalisza. Skarby doliny Proсны. Katalog wystawy*, S. Suchodolski, M. Zawadzki red., Kalisz 2010.

Literatura

Źródła

- G a l l A n o n i m — *Anonim tzw. Gall. Kronika polska*, przekład R. Grodecki, wstęp i opracowanie M. Plezia, Wrocław 2008.

⁶ Hipoteza ta spotyka się wszakże z krytyczną oceną wielu mediewistów jako nie mająca dostatecznej podbudowy źródłowej.

Opracowania

- Banaszkiewicz J.
1998 *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław.
- Baranowski T.
1998 *Gród w Kaliszu – badania, odkrycia, interpretacje*, [w:] *Kalisz...*, s. 39–64.
w druku *Komunikacyjna rola Prosnicy we wczesnym średniowieczu*, Spotkania Bytomskie, t. IX, Wrocław.
- Baranowski T., Gajewski L., Hensel Z.
1998 *Para ozdobnych strzemion z grodziska w Kaliszu*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, A. Buko red., Warszawa, s. 183–189.
- Bogucka M., Samsonowicz H.
1986 *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedzoborowej*, Wrocław.
- Bogucki M., Miłek S.
2010 *Monety, ich pochodzenie oraz obieg w Kaliszu i jego najbliższych okolicach w X i pierwszej połowie XI wieku*, [w:] *Od Kalisii...*, s. 49–59.
- Brzostowicz M.
2002 *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
2009 *Tradycja i nowy porządek. Mieszkańcy Wielkopolski w obliczu przemian zachodzących w X–XIII wieku*, [w:] *Spotkania Bytomskie*, t. VI, Wrocław, s. 23–50.
- Buko A.
1998 *Początki Sandomierza*, Warszawa.
1999 *Początki państwa polskiego. Pytania–problemy–hipotezy*, „Światowit”, t. 42, s. 32–45.
- Dulinicz M.
1997 *The first dendrochronological dating of the strongholds in northern Mazovia*, [w:] *Origins of Central Europe*, P. Urbańczyk red., Warszawa, s. 137–141.
1999 *Archeologia o Mazowszu w czasie powstawania państwa polskiego. Zarys problematyki*, „Archeologia Polski”, t. 44, z. 1–2, s. 93–116.
- Dulinicz M., red.
1998 *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Szupianki, pod Płockiem*, Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały, t. 1, Warszawa.
- Dulinicz M., Ościłowski J.,
2008 *Co Włodzimierz Szafranski odkrył na dziedzińcu dawnego opactwa benedyktyńskiego w Płocku?*, [w:] *Przez granice czasu*, A. Buko, W. Duczko red., Pułtusk, s. 177–190, 567–569.
- Gołębniak A. red.
2002 *Wczesnośredniowieczny Płock*, Warszawa.
- Hołowińska Z.
1956 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Wyniki badań z lat 1951–1953*, Poznań.
- Hilczerna Z.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.
- Jones S.
1997 *The archaeology of ethnicity*, London–New York.
- Kara M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.

- Kara M., Krąpiec M.
2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz red., Kraków, s. 303–327.
- Kędzierski A.
2010 *Mennica denarów krzyżowych księcia Zbigniewa w Kaliszu*, [w:] *Od Kalisii...*, s. 61–68.
- Krysztofiak T.
2007 *Rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego w Gieczu w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych Gieczu*, A. Grygorowicz, K. Milecka, K. Tobolski red., Poznań, s. 15–39.
- Kurnatowska Z.
1998 *Gród w Kaliszu na tle grodów piastowskich*, [w:] *Kalisz...*, s. 5–12.
2000 *Relacje Wielkopolski i Śląska w okresie plemiennym i wczesnopanństwowym*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, M. Młynarska-Kaletynowa, E. Małachowicz red., Wrocław, s. 11–24.
2003 *Proces formowania się państwa gnieźnieńskiego*, [w:] *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, W. Chudziak red., Toruń, s. 33–49.
- Kurnatowska Z., Kara M.
2010 *Wczesnopiastowskie regnum – jak powstało i jaki miało charakter? Próba spojrzenia od strony źródeł archeologicznych*, „*Slavia Antiqua*”, t. LI, s. 23–96.
- Labuda G.
2000 *Gniezno stolicą wczesnopiastowskiego państwa polskiego*, [w:] *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, A. Wójtowicz red., Poznań, s. 33–60.
- Łowmiański H.
1985 *Początki Polski*, t. VI, cz. 1, Warszawa.
- Młynarska-Kaletynowa M.
1998 *Kalisz w XI–XII wieku*, [w:] *Kalisz...*, s. 13–27.
- Paszkiewicz B.
2010 *Monety kaliskie Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Od Kalisii...*, s. 79–81.
- Pohl W.
1991 *Conceptions of ethnicity in early medieval studies*, „*Archeologia Polona*”, t. 29, s. 39–49.
2010 *Archaeology of identity: introduction*, [w:] *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*, W. Pohl, W. Hehofer red., Wien, s. 9–23.
- Posern-Zieliński A., Kairski M.
2004 *Początki państwa w ujęciu antropologicznym*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, W. Fałkowski red., Warszawa, s. 318–337.
- Sawicki T.
1998 *Gnieźnieński zespół grodowy w świetle najnowszych badań*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, A. Buko red., Warszawa, s. 207–216.
- Słupecki L.
2001 *Hörg w pogańskiej religii Skandynawów epoki Wikingów*, [w:] *Ludzie-Kościół-Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, L.W. Iwańczak, S.K. Kuczyński red., Warszawa, s. 289–294.
- Smoliński A., Ważny T.
w druku *Analiza dendrochronologiczna próbek drewna z wczesnośredniowiecznego grodziska w Płońsku, woj. mazowieckie*, „*Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica*”, t. 28.

- Suchodolski S.
2009 *Czy moneta polska ma już tysiąc lat?*, Studia nad Dawną Polską, t. 2, Gniezno, s. 27–46.
- Szafrański W.
1983 *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- Trawkowski S.
1962 *Geneza regionu kaliskiego*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. 3, A. Gieysztor i K. Dąbrowski red., Kalisz, s. 7–51.
- Tymieniecki K.
1951 *Ziemia polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze*, Poznań.
- Urbańczyk P.
2000 *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.

ANDRZEJ BUKO

CENTRAL PLACES AND THE PROBLEM OF THE OLDEST PATRIMONY OF THE PIAST DYNASTY

Summary

Years ago in a discussion on the origins of the Piast dynasty in the context of its local or aliens issue, I pointed out the underestimated importance of archaeological data for the question at hand. I suggested at the time a convenient location for the emergence of the Piast domain in southeastern Great Poland (A. Buko 1999). Nowhere else in Great Poland (Wielkopolska) has there been such strong evidence for a lack of violence of any kind occurring at the time of the formation of the state. Indeed, there is proof of extensive investment in this region after the state emerged.

The hypothesis never received special attention despite the significance of what it entails. The first sign of interest in it came when researchers from Poznań desisted from promoting Gniezno as the place of origin of the dynasty and suggested Giecz instead, thus countering the Kalisz idea (see Z. Kurnatowska 2003, p. 39).

M. Kara (2009, p. 318) has recently assumed that the original patrimony of the Piasts emerged in the 1st half of the 10th c. and comprised a network of more than a dozen strongholds located in the Gniezno Upland. This theory called for the rise of the new formation from an older tribal substrate, although it simultaneously assumed the elimination (how and by what means?) of the former territorial structure. It is only the Giecz stronghold, raised around 865, which is older in this sequence. The dating as well as the stronghold's location in the southern part of the Gniezno region, as well as it being mentioned in Gall's chronicle among the most important strongholds of the first monarchy, have been treated as an argument for locating the oldest Piast domain in the Giecz region (M. Kara 2009, p. 319). In consequence, the triangle of strongholds comprised of Giecz, Gniezno and Poznań, supplemented with time by further investment, is considered as the framework for the stronghold structure of the state of the first Piasts in Great Poland.

This theory has its weak points. It is based in the premise that the changes occurring in the Gniezno region in the 1st half of the 10th c. were occurring with full social consensus and agreement. Meanwhile an analysis of the distribution of these centers (Fig. 1) raises doubts as to whether the hypothesis had been sufficiently supported by the evidence, as it is hardly difficult to see that strongholds belonging to the oldest Piast domain as specified are of a different chronology and the conditions of their establishment differed, as did their function and duration. Moreover, at least a few of the older centers situated here were built and abandoned (how and why?) at the same time with the emergence of Mieszko's state. The impression therefore is that not only was there no social consensus for the new order being formed in the Gniezno region, but that the local traditional territorial structure was

undergoing deep and dramatic changes. Actions which resulted in the abandonment of some of the old strongholds and the building in their place of new ones were associated irrevocably with mass population movement. With this in mind one has to look at the relations between displaced populations and the native inhabitants of the Gniezno land. Could these demographic changes have been the source of conflicts, which the land had been free of beforehand? Cases of a rapid fall of some of the strongholds (Moraczewo, Grzybowo) built in the Gniezno region in the first half of the 10th c., that is, already under the Piasts, are symptomatic.

To my mind these examples stand in direct confirmation of an idea, according to which the Piasts from Gniezno had to deal, apparently not always successfully, with problems issuing from the emergence of new forms and zones of settlement. One should assume therefore that M. Kara's "Poznań-Giecz-Gniezno" triangle was hardly homogeneous in the social and political sense, not to mention the ethnical, functional and chronological aspects.

Giecz's role in the light of these ideas is intriguing. According to Poznań researchers, the Piasts were supposed to have started the expansion of their earliest state from Giecz (Fig. 2). The circumstances of the founding of this center in the 2nd half of the 9th c., as well as its specific characteristics, remain unclear, whereas the stronghold itself was not especially distinct from other strongholds in the area (see T. Krysztofiak 2007). The assumption that Giecz was where power was concentrated, has been weakened by the absence of 9th c. finds classified as representing elitist culture. Moreover, finds of coins from Giecz and surroundings do not reach back beyond the Piast age (see M. Kara 2009, Figs 52, 89). Therefore, there is no source substantiation for considering the Giecz of the 9th c. as a central place for the rise of contemporary elites and in consequence for the development of Piast rule.

The author goes on to analyze the central places of 9th c. Great Poland with attributed symbolic function. Three of these: Bonikowo, Kalisz-Zawodzie and Góra Lecha in Gniezno, draw attention, in his opinion, by having what others do not, namely, characteristic stone structures resembling a barrow presumed to be cult places (M. Kara 2009, p. 110). These features have also produced finds from the sphere of so-called elitist culture (Bonikowo, Kalisz-Zawodzie – Fig. 3.; see M. Kara 2009, Fig. 64). Bonikowo was excluded from further analysis as it turned out that at the time of the emergence of the state it shared the fate of many destroyed strongholds in western Great Poland.

Spatial analyses of Great Poland strongholds (Fig. 4) show distinctly that early Piast fortifications in southeastern Great Poland to the west of Kalisz constituted a triple barrier clearly oriented to the northwest. In the pre-Piast period, the nest of Piasts' rivals(?), with the main center in Bonikowo lay behind this barrier (Fig. 5).

The author considers different scenarios for the formation of the oldest Piast domain in the eastern part of the region, where there is little of the destruction observable in the western part. The first possibility is that in the 9th c. there existed cooperation and consensus between the centers in Kalisz and Giecz. The bipolar Giecz-Kalisz arrangement (assuming the domination of Giecz) would have determined a broadly understood zone of cooperation in the period before the end of the 9th c., continued after the emergence of the Polish state. In the light of available source data, the theory is unlikely because of the low level of importance of the archaeological discoveries referred to the 9th c. from the Giecz region. The issue viewed from the Kalisz perspective looks much better. The place draws attention by a continuity of settlement that is unusual in Polish lands as a whole and its distinct symbolic function, which goes back at least to the 7th c. Stanisław Trawkowski (1962) pointed out the emergence of distinct settlement and territorial communities in the Kalisz region starting from the first centuries of our era. He also drew attention to the name of the tribe of *Verizane* mentioned by the Bavarian Geographer, which should be read as a synonym of the name for the peoples inhabiting the banks of the Prosna river in the pre-state period (S. Trawkowski 1962, p. 18 ff.).

Kalisz, which demonstrates development continuity confirmed by archaeological sources from the tribal period, retained its high position – political, economic, administrative and religious – also during the formation of the state and in later periods. The material culture of the place in the Early Medieval period, including finds of significant imports, clearly supports this position. The economic base for regional and town development is reflected in the number of hoards discovered from both the pre- as well as early state periods, attesting to economic prosperity of the microregion on the

threshold of Polish statehood (M. Bogucki, S. Miłek 2010). A mint from the times of duke Zbigniew was also identified in Kalisz (A. Kędzierski 2010).

In the light of current investigations, it seems highly probable that the processes of concentrating and centralizing of power were initiated within the local territorial communities in this region at an early date and quite distinctly. This is pointedly illustrated by the long and archaeologically well evidenced tradition of lasting *sacrum* and *profanum* in the same site (Fig. 6).

According to this theory, Giecz would be the second center after Kalisz, at the same time playing a key role in the three-step strategy of building a state. The first step was the early (7th c.?) sacral and cult function of the sandy rise in the valley of the Proсна river, situated at the site of the later fortified town in Kalisz-Zawodzie. This step would have been contemporary with processes shaping a center of local power in direct competition with communities settled along the Obra river to the west. In the 2nd half of the 9th c. strongholds were built in Kalisz (Zawodzie site and the Kalisz-Wydarte district) and in Giecz, the latter already on the southern border of the Gniezno region. Thus these two central places could be considered as bipolar centers of the original Piast domain. In the third stage, according to this hypothesis, the Obra river communities were eliminated and the Gniezno Upland was incorporated along with the local cult center, preparing the ground for the formation of a new bipolar arrangement of the *Civitas Schinesghe*, defined by Gniezno and Poznań (Figs 7, 8). These processes placed Giecz at the core of the newly formed Gniezno state, while the location of Kalisz further to the south turned it into a peripheral center in the new political arrangement, despite its retaining of a strong and continuously growing position within the early Piast state.

The author presents examples of similar three-step strategies in regional development in other provinces of Poland, exemplified by the mechanisms involved in the Piasts' taking of the Sandomierz Land (Fig. 9) and Masovia (Figs 10, 11). He also draws attention to the characteristic bipolar arrangement of central places already demonstrated by Kalisz and Giecz and then by Gniezno and Poznań in the early Piast period, and finally by Gniezno and Kraków under the second Piast monarchy. The data highlight a distinct Piast strategy for building not one, but two main centers in the time of state formation. In closing, the author brings forth opinions presented by medievalists that the process of state rebuilding after Brestislav's raid began in Kalisz and that Kalisz remained a major center of Great Poland, next to Gniezno and Poznań, even in the period of duchy districts (G. Labuda 2000, p. 60).

The author concludes that the presented theories have their strengths and weaknesses and the issue is still far from being resolved. In view of accruing archaeological data, it is proper and justified to subject the theories in question to regular and critical verification.

Keywords: Early Middle Ages, Great Poland, Piast patrimony, central places, Giecz, Kalisz, emergence of the Polish state

Adres Autora:

Prof. dr hab. Andrzej Buko
Ośrodek Interdyscyplinarnych
Badań Archeologicznych
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
abuko@uw.edu.pl

